

ТІЛДІК КОММУНИКАЦИЯ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

¹*Толымханова Гафура Айдарханқызы,*

²*Абдрасилова Гаухар Зұлтықарқызы,*

³*Бейсенова Сымбат Жайляуханқызы*

^{1,3}*С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті*

(Өскемен қ, Қазақстан)

²*Мирас университеті, (Шымкент қ, Қазақстан)*

¹*tolymkhanova01@mail.ru,* ²*gauhar_abdrasilova@mail.ru,* ³*simajan85@mail.ru*

¹*Tolymkhanova Gafura,* ²*Abdrasilova Gaukhar,* ³*Beissenova Symbat*

^{1,3}*S. Amanzholov East Kazakhstan University (Oskemen, Kazakhstan)*

²*Miras University, (Shymkent, Kazakhstan)*

¹*tolymkhanova01@mail.ru,* ²*gauhar_abdrasilova@mail.ru,* ³*simajan85@mail.ru*

Аңдатпа. Мақалада тілдік коммуникацияның генезисі, өзекті мәселелері және олардың негізінде қалыптасқан ғылыми бағыттар талданды. Заманауи қоғамдағы коммуникациялық проблемалардың және ақпараттық-коммуникациялық процестердің әлеуметтік-мәдени мәнін ашу, әлеуметтік пайдалы, кәсіби маңызды және бос ақпарат арасындағы жік пен тереңдікті аңдау, ажырату мақсаты қойылды.

Философияның адамзат тарихындағы атқаратын миссиясы ерекше, олар: ойлаудың жаңа тәсілдерін анықтау, адамдардың құндылық көзқарастарына әсер ету, жеке тұлғаны рухани-адамгершіліктік жетілу процесіне ынталандыру, ақыл-ой мен ұтымды білімнің маңыздылығын негіздеу, тб. міндеттер. Бұл процесс жаһандану дәуіріндегі ақпараттық қоғамдарда мәдени лингвистикалық кодтар мен хабарламалардың ғаламдық желісі арқылы іске асады. «Ақпараттық қоғам» атты XX ғасырда іске асқан жаңа ғылыми парадигма әлеуметтік-гуманитарлық білім саласымен қатар, дүниенің әлеуметтік-философиялық бейнесіне әсер етіп, ғылыми идеялардың бүкіл жиынтығына коммуникативті, лингвистикалық, риторикалық дискурсивті бетбұрыс жасауда. «Коммуникация» ұғымы әлеуметтік және ақпараттық теорияларда шешуші орынды иеленіп, жаһандану процесі мәдени бірегейлікке деген ұмтылысты ушықтыра түсіп, әлеуметтік философияда тілдік коммуникацияның маңызы артуда. Әлеуметтік-мәдени процестердің тілдік коммуникациядағы бейнеленуі, тіл мәселесін талдаудың заманауи-лингвистикалық парадигмалары, қоғамның ақпараттануының тілдік коммуникацияға әсері мен цифрландыру процесінің тілдің дамуына оң және теріс ықпалдарын, коммуникативті принциптер мен негізгі ерекшеліктерді анықтау, ұлттық тілдің функциясын кеңейту және мемлекеттік мәртебесін арттыру кезеңінде - философияның басты назарында тұрған негізгі мәселе.

Ақпараттық кеңістік пен коммуникациялық технологиялардың дамуы заманында тілдік коммуникация адам мен қоғамға барынша кең ықпал етуіне

байланысты оны барынша ұтымды пайдалану, методологиялық негіздері туралы оңтайлы түсінік қалыптастыру мәселелері қарастырылды.

Түйін сөздер: тіл философиясы, тілдік коммуникация, лингвистизм, паралингвистика, лингвистикалық коммуникация, ұлттық рух, ұлттық тіл.

Кіріспе

Тілдік коммуникация феномені барша адамның әлеуметтік тәжірибесінің орталығы және қайнар көзі болып табылатындығына байланысты - адамзаттың әлеуметтік болмысының мәні саналады. Коммуникациялық технологиялар дамуының жоғары деңгейіндегі қоғамда символдық жүйелердің ең бастысы - тіл - әлеуметтік байланыстың негізіне ғана емес, сонымен бірге қуатты жүйесіне айналады.

Коммуникация (байланыс және қарым-қатынас ретінде) – латынның «коммуникация» – «хабарлама жіберу» және лат. «коммуникация» - «жалпыға ортақ ету», «сөйлесу», «қосылу», «хабарлау, «беру» [1] - күнделікті адам қызметінің бірлігі мен үздіксіздігін қамтамасыз ететін операциялық жүйелерді білдіретін зерттеулерде қабылданған термин (осыған байланысты қарым-қатынас теориясы, коммуникация ғылымы, сонымен қатар метадискурс (Роберт Т. Крейг) [2]. Қарым-қатынас процесі, соның ішінде өзара әрекеттесу нысаны ретінде, адам өмірі мен қоғамының негіздерінің бірі ретінде түсініледі.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде бастауын Сократ, Платон, Аристотель идеяларынан алатын тілге қатысты, тіл философиясы бойынша теоретик философтар И. Г. Гаманның, Й.Г. Гердердің, В. фон Гумбольдтың, Ф. де Соссюрдің еңбектері алынды. Заманауи теориялармен қатар, «коммуникативті» немесе «лингвистикалық бетбұрыс» деп аталатын метатеориялық парадигма контексіндегі философиялық талдаулар; әлеуметтік коммуникациялар феноменін және әлеуметтік шындықтағы лингвистикалық коммуникацияларды зерттеген еңбектер; әлеуметтік-мәдени бірегейлік проблемасына арналған зерттеулер, тілдік процестерді басқарудағы саяси және социоллингвистикалық модельдерді зерттеген еңбектер қарастырылды.

Тілдің заманауи зерттеулері белгілі дәрежеде екі негізгі қайраткердің - В. фон Гумбольд пен Ф. де Соссюрдің идеялары мен көзқарастарында ерекше нақышпен дамытылды [3]. Гумбольдтің тілдің іс-әрекет ретіндегі идеясын (energeia) талдаса, Соссюр жүйелік-құрылымдық тәсілдің негізін қалаушы болып саналады, екеуі де тілдің әлеуметтік мәніне аса үлкен назар

аударды. Осы екі фигура әлеуметтік ғылымдардағы «коммуникативті» немесе «лингвистикалық бетбұрыспен» тікелей байланысты. Ф. де Соссюрдің жұмысында көрінетін «лингвистикалық бетбұрыс» бірқатар әлеуметтік-гуманитарлық пәндерде қолданылатын әдіснаманың дамуына ғана емес, сонымен бірге олардың қалыптасуына да үлкен әсер етті. Оның идеялары 1920-1930 жылдардағы Прага лингвистикалық үйірмесі өкілдерінің, атап айтқанда Р. Джейкобсонның еңбектерінде нәтижелі дамыды. Р. Джейкобсонның «коммуникативті жағдайының» моделі болашақта «әлеуметтік коммуникация» ұғымына қатысты көптеген көзқарастардың негізін қалады.

Талдау. Тіл феноменін талдаудың екі негізгі философиялық дәстүрі

Гумбольдт пен Соссюрдің идеялары тілді қарастырудың екі негізгі философиялық дәстүрі - англо-америкалық немесе аналитикалық бағытта және континенталды, экзистенциалды-герменевтика аясында одан әрі жүзеге асырылды. Біріншісі ерте Л. Витгенштейннің еңбектерінде қарастырылып, Г.Фреге, Ч. Моррис, Ч. Пирс, Б. Рассел, Н. Хомский, Дж. Фодор, Дж. Катц, Дж. Уиздом, Дж. Райл және Дж. Остин, Ф. Боас, Э. Сапир, Б. Уорф, Ч. Филлмор, Дж. Лакофф, Дж. Серла және басқалар «континенталды» философия дәстүріндегі тілге бетбұрыс жасады.

Ағарту дәуірінің соңында, XVIII және XIX ғасырлардың басында, тілдің әлеуметтік-философиялық қыры ғылыми талқылаулардың орталығына айналды. Тікелей немесе жанама түрде бұл тақырып Д. Вико, Э.К. Шефтсбери шығармаларында зерттеліп, И.Г. Гаманн мен Й.Г. Гердердің, В. фон Гумбольдтың зерттеулерінде жан-жақты дамытылды. Болашақта ол Ф.Ницше, В. Беньямин, М. Хайдеггер, Х.Г. Гадамер, Ю. Хабермас, Карл-Отто Апель, Л. Вайсгербер, К. Фосслер, В. Порциг, Б. Снелл, т.б. жұмыстарында қарастырылды. XX ғасырда «коммуникативті-лингвистикалық бетбұрыс» герменевтикалық парадигманың алдыңғы қатарына шықты.

Коммуникативті процестерді зерттеу адамзат үшін ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Коммуникация – «байланыс» ұғымы, латынның communicatio-«хабарлама», «ортақ ету» сөздерінен туындайды. «Коммуникация» термині ғылыми айналымға XX ғасырдың басында ендірілді (Чарльз Кули). Оған дейін коммуникация тек адами қарым-қатынас саласының мәселесі ретінде қарастырылды. Байланыс дегеніміз - екі немесе одан да көп сөйлеу субъектілері арасында ақпарат алмасу, белгілер-таңбалар жүйесінің, яғни тілдің бар болуын бейнелейтін ортақ таңбалар мен арналар жүйесі арқылы ақпаратты бір адамнан екіншісіне беру процесі. Коммуникацияның ауызша болсын, жазбаша болсын, барлық түрлері адамдар қарым-қатынасының, кодтаудың және ақпарат берудің әмбебап тәсілдері болып табылады.

Тілдік коммуникация туралы түсініктің генезисі

Шамамен 40 мың жыл бұрын адам сөз сөйлеуді игерді. Сөздің пайда болуын коммуникативистикадағы ең алғашқы коммуникативтік революция деп санауға болады. Яғни, тіл - байланыс пен ақпарат берудің негізгі құралына айналды. Коммуникацияның даму тарихында түрлі байланыс құралдары – жазу, басып шығару, газет, телефон, телеграф, радио, теледидар ойлап табылып, техникалық тұрғыдан жақсара түсті. Әйтсе де олардың ешқайсысы тілдің негізгі шынайы адамдық байланыс құралы ретіндегі жетекші рөлін төмендетпейді, тіл - әрдайым адамдар арасындағы байланыс пен ақпарат берудің негізгі құралы болып қала береді.

Ресей лингвисті Бурлак Светлананың «Тілдің шығуы / фактілер, зерттеулер, гипотезалар» атты ғылыми зерттеушілік еңбегінде әртүрлі ғылымдардан тілдің шығуы туралы барлық теориялары, сондай-ақ осы саладағы зерттеулер жинақталып баяндалған [4]. Адамзат қоғамында коммуникация тілдік формада іске асатындықтан тілді меңгеру мәдени мұраның бір бөлігі, деген түсінік бүгінде даусыз деп танылады. Тілді қолдану мәдениеті өзара қатынасушылар мен қарым-қатынас жағдайларын және тілдік құбылыстардың таралуына әсер ететін тарихи-мәдени, социологиялық айнымалыларды бейнелейді.

«Адамзат тарихында коммуникация ең басты, орталық орынды иеленгендіктен, – деп жазады бұқаралық коммуникацияны зерттеу саласындағы жетекші теоретик Эрик Барноу, - антропология, өнер, білім, этнология, тарих, журналистика, құқық, лингвистика, философия, саясаттану, психология және әлеуметтану сияқты танымның әртүрлі салалары коммуникациялық процестерді зерттеуге ұмтылады» [5].

Байланыс - әлеуметтік процесс. Ол қоғамда байланыстырушылық функция атқарады. Байланыс тек әлеуметтік жүйелерге ғана тән емес: белгілі бір байланыс түрі жануарларға да тән (құстардың әні, аралардың тілі және т.б.). Адамзат өзі жасаған техникалық құралдар, механизмдер (көлік, телеграф және телефон сигналдары, компьютерлік жүйелер, т.б.) туралы сөйлескенде «байланыс» ұғымы қолданылады.

Адами қарым-қатынастар ауызша және бейвербалды құралдармен жүзеге асырылуы мүмкін, мысалы, визуалды: кино, кескіндеме, т.б. Көрнекті мәдениеттанушы және жазушы Умберто Эко коммуникацияны өте кең мағынада «мәдениет - бұл ең озық коммуникация» деп сипаттады [6]. Мәдени байланыстар ішінде ауызша және жазбаша амалдар адам үшін қарым-қатынастың, кодтаудың және ақпарат берудің негізгі, әмбебап түрі болып табылады.

Кең мағынада «байланыс» дегеніміз - хабарламаны жеткізу, ойлармен, ақпаратпен бөлісу. Байланыс кезінде белгілердің көмегімен белгілі бір

мазмұн ұжымдық немесе жеке санадан екінші бір ұжымдық, екінші бір жеке санаға ауысады.

1928 жылы әдебиет сыншысы И.А. Ричардс адамдар қарым-қатынасын «Қарым-қатынас - бір адамның санасы қоршаған ортаға әсер етіп, ол әсерді басқа адамның санасы сезініп қабылдауы соншалықты - қабылдаған адамның санасындағы әсер бірінші адамның санасындағы тәжірибеге ұқсас болып, белгілі дәрежеде алғашқы адамның тәжірибесінен туындағанда орын алады» деп анықтады [7].

Коммуникацияның классикалық формуласы америкалық зерттеуші Гарольд Д. Лассвелл берген анықтама болып саналады: «Кім - кімге, қай арнада, қандай әсермен не айтты?» [8].

Байланыс қандай функцияны жүзеге асыратыны өте маңызды және ол сөйлеу актісінде жүзеге асырылады. Қарым-қатынас процесін жеке актілерге бөлу шартты болып табылады. Байланыс функцияларын тек зерттеу барысында жіктеуге болады, өйткені нақты процесс байланыс функциялардың «қиылысуын» және адресат рөлдерінің өзгеруін қамтиды. Байланыс континуум болғандықтан, байланыс процесінде өзара әрекеттесу үздіксіз жүреді. Мұнда прагматикалық тұрғыда Р. Димблби мен Г. Бертон көрсеткен коммуникативті актілердің функцияларын атайтын болсақ: ескерту, кеңес, ақпарат, сендіру, пікір білдіру, ойын-сауық болып жіктеледі. Сонымен қатар эмоционалды, конативті, анықтамалық, поэтикалық, фатикалық, метатілді функцияларды қоса атауға болады. Коммуникацияның жекелеген актілерінде басқарушылық, референтті-ақпараттық, эмотивті және байланыс орнатуға байланысты фатикалық функциялар жүзеге асырылады [9].

Лингвистикада Лассвелл формуласынан басқа, К. Шеннон енгізген «тілдің мөлшерден көптігі» ұғымы және Маршалл Мак-Люэннің «коммуникацияда ең бастысы – тарату арнасы» деген пікірі қызығушылық тудырады және әртүрлі ғылыми пәндерде кеңінен қолданылды [10].

Тіл білімі үшін бұл идеяларды Джейкобсон түсіндірді. Оның айтуы бойынша, сөйлеу іс-шарасына адресат пен адресат қатысады, адресаттан адресатқа хабарлама жіберіледі, олардың барлығы код арқылы беріледі. Коммуникация жүретін арна дегеніміз - жазбаша немесе ауызша байланыс түрі. Код - мәлімдеме жасалатын тіл.

«Джейкобсонның моделі» тіл білімінде тілдің функцияларын тұтастай талдау үшін де, оның жеке бірліктерінің жұмысын талдау, сөйлеу және мәтін өндірісі үшін де қолданылады. Бірақ бұл модель коммуникация үшін аса маңызды «мақсат» ұғымын қамтымайды, яғни, адам қарым-қатынасқа түсудегі ниеті шеткері қалады. XX ғасырда Грис, Стросон және Серлдің зерттеулері сөйлеушінің бастапқы ниетін, субъективті мағынасын және тыңдаушының интерпретациясын, оған

әсер етуді ескеретін «интенционализм» деп аталатын жаңа бағытты ашты.

Бір-біріне қарсы қалыптасқан екі философиялық-лингвистикалық ой тенденциясын атауға болады: бірінші тенденциялар «дерексіз объективизм» (негізгі өкілдері – Ф. де Соссюр, Ш. Балли, т.б.) және «индивидуалистік субъективизм» (В. фон Гумбольдт, А. Потебня, т. б.). Конвенциялық түрде берілген және жеке сана қабылдаған нормалар мен ережелер жиынтығы - позитивистік тұрғыдан түсінікті тіл, мысалы, швейцариялық лингвист, «Женева мектебінің» негізін қалаушы Фердинанд де Сюзюр (1857-1913) тұжырымдамасында баяндалды [11].

Коммуникацияның утилитарлық құралы ретінде қарастырылатын тіл позитивистік бағытталған лингвистика жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Лингвистикалық теориялардағы бұл бағыт Ағарту дәуірінің рационализмі негізінде тілдік белгінің конвенциясы мен еріктілігі туралы идеялар пайда болып, лингвистикалық идеяларды математикаландыру тенденциялары белгіленді, мысалы, Лейбництің универсалды грамматика тұжырымдамасында (1646-1716) [12].

Нәтижелер

Тілдік жүйе жеке санаға қатысты объективті түрде белгіленген және өзгермейтін имманентті нақты заңдарға сәйкес жұмыс істейді. Сонымен қатар, тілдік жүйеге тән бұл заңдардың шығармашылық мотивтермен, импульстармен органикалық байланысы жоқ. Сөз - тілдік жүйенің элементі ретінде және оның лексикалық мағынасы арасында табиғи, органикалық немесе көркемдік-шығармашылық байланыс жоқ, сөйлеудің жеке актілері, тіл тұрғысынан, тек кездейсоқ сынулар мен вариациялар немесе нормативті сәйкестіктердің жай бұрмалануы болып табылады нысандары; бірақ дәл осы жеке сөйлеу әрекеттері тілдік формалардың тарихи өзгергіштігін түсіндіреді, бұл тіл жүйесі тұрғысынан қисынсыз және мағынасыз. Тіл жүйесі мен оның тарихы арасында ешқандай байланыс немесе ортақ мотивтер жоқ. Олар бір-біріне жат.

Ф. де Соссюрдің лингвистикалық ғылымға сіңірген еңбегі «тіл – сөйлеу», «тіл - формалардың жабық жүйесі» және «жеке сөйлеу сөзі» сияқты категорияларды тұжырымдамалық ажырату болды. Тіл мен сөйлеуді ғалымдар бір құбылыстың екі жағы ретінде қарастырады: сөйлеу-қарым-қатынас процесінде тілді жүзеге асыру. Демек, сөйлеу, тілдік талдаудан бас тартылса, онда, керісінше, ауызша белгілердің дерексіз жүйесі ретінде алынған тіл лингвистикалық зерттеулердің негізгі пәні болып табылады. Сөйлеу - гетерономды, динамикалық қозғалмалы, өзгертін және субъективті боялған құбылыс. Тілді жүзеге асырудың сөйлеу

саласы диалектілер, әлеуметтанулар, кәсіби тілдер мен жаргондар түрінде жүзеге асырылатын орталықтан тепкіш тенденциялармен ерекшеленеді. Тіл белгі жүйесі ретінде тұрақтылықпен сипатталады. Ол формалар мен элементтердің кристалдануында, нормативтік грамматикада және барлық тілдік деңгейлерге тән математикалық дәл жұмыс заңдарында көрінетін тенденциялармен сипатталады.

Бұл түсінікке қарама-қарсы В. фон Гумбольдттың (1767-1835) пікірі хронологиялық тұрғыда бұрын пайда болған. Оның тіл туралы тұжырымдамасы энергея (ἐνέργεια), эргон (ἔργον) және қазіргі заманғы философиялық-лингвистикалық зерттеулердің векторын анықтады, соның ішінде христиан теологиясы мен православиелік философиямен байланысты болды. Алғаш рет Гумбольдт сананың табиғатын талқылауға қатысты тілдің табиғаты туралы бірқатар сұрақтар қойды. Оның тілді рух қызметі ретінде (Energeia) тілге толық жұмыс (Ergon) ретінде қайшы позициясы кеңінен танымал. Гумбольдт үшін тіл - процесс, әрекет. Гумбольдт интерпретациясы тілдің сөйлеу белсенділігінде немесе іс-әрекетінде нақты жүзеге асырылу сәтін де қамтиды, сонымен қатар тілдің пайда болуы мен дамуы іс-әрекет болып табылады немесе рухтың іс-әрекетіне байланысты деп санайды. Мұнда біз мүмкіндігінше интеллектуалды адал болуымыз керек және қазіргі позитивистік бағдарланған тіл философиясы адамның лингвистикалық қабілетінің табиғаты туралы ештеңе айта алмайтынын мойындауымыз керек» деп тұжырымдайды ғалым.

В. фон Гумбольдттың философиясында адамдар арасындағы қарым-қатынастың сөйлеу актілерінде жүзеге асырылатын шығармашылық қызмет (ἐνέργεια) ретінде қарастырылатын тілдің антиномиялық табиғаты сипатталған. Бұл тілдік шығармашылық психологиялық заңдарға, көркем және бейнелі ойлаудың ұқсас және тіпті бірдей заңдарына сәйкес жүзеге асырылады. Ал тіл шығармашылығының нәтижесі - тілдің тұрақты жүйесі – ἔργον) – осы деңгейлердің элементтері бір-бірімен тығыз байланысты: «тілдің адамға әсерінің артында», - деп жазады В. фон Гумбольдт, – адамның тілге кері әсерін тигізетін лингвистикалық формалардың үлгісі - бостандықтың бастауы» [13].

XX ғасырдың басында көрнекті лингвист Фердинанд Соссюр былай деп атап көрсетті: «Тілдік белгі атау мен затты емес, бейне мен дыбыстық бейнені біріктіреді. Демек, бұл екі жағы бар рухани шын мәнінде бар нәрсе. Тілдік белгі – рухани тұтастық».

Бала өмірінің алғашқы үш жылында еліктеу арқылы адамның негізгі үш қабілетін игереді: тік (тік дене қалпы), сөйлеу қабілеті, ойлау қабілеті. Осы үш қадам баланы болу жолына жетелейді және бұл жолды тілден тәуелсіз елестету мүмкін емес.

Бала өмірінің алғашқы жылдарында тіл арқылы немен байланыстырады?

Тұлғаның қалыптасуы мен дамуында туған халқының ана тілі мен мәдениеті ерекше рөл атқарады. Ана тіл арқылы бала өз халқымен байланыс орнатып, жер бетіндегі алғашқы үй тәжірибесін алады. Өз тағдырын ұлт тағдырымен байланыстырады. Ана тілін жетік білген адам тілде бейнеленген мәдени ұлттық құндылықтардың бүкіл жүйесін меңгереді [14].

Ана тілі мен ұлт мәдениеті бала тұлғасының әлеуметтенуінің негізі болып табылады. Және ол нақты этносоциомәдени қауымдастық шеңберіндегі мәдени процесс барысында жүзеге асады. Демек, сәбидің мектепке дейінгі жаста және бастауышта тек ана тілінде оқытылуы аса маңызды. Өйткені бұл жағдай мектеп жасына дейінгі баланың жалпы мәдени дамуын анықтайды, баланың ұлт мәдениетіне кіріктірілген субъект ретінде қалыптасуын көздейді. Яғни, болашақ азаматты ұлт мәдениетінің субъектісі ретінде тәрбиелеудің құралы да, мазмұны да – ана тілі, Отан тілі.

Вильгельм Гумбольдттің пікірінше, тілдің ұлттық табиғаты – идеалды, ол - «адамдардың санасы мен жан дүниесінде». Оның әйгілі тұжырымы баршаға белгілі: «Халықтың тілі – рухы, халықтың рухы – тілі» [15].

Ұлттың мәдени ерекшеліктерінің тілдегі көрінісі сол ұлттың ғаламының тілдік суретін бейнелейді, қоғам өмірінің, оның материалдық және рухани мәдениетінің сипатын айқындайды.

Ана тілі мен мәдениеті жеке тұлғаның әлеуметтенуінің негізі болып табылады, ол нақты этносоциомәдени қауымдастық шеңберіндегі мәдениетшілік қарым-қатынас процесінде жүзеге асады. Әрбір ұлттық тілде халықтың дүниетанымы мен оның дүниетанымы мәдени дәстүрлер аясында түсіндіріледі. Ұлттық тілдік тұлға халықтық, ұлттық мәдениеттің өкілі ретінде әрекет етеді. Мәдениет пен ана тілінің өзара байланысы мен өзара тәуелділігі баланың бастапқы жеке-әлеуметтік дамуы мен оның тұлға болып қалыптасуының ана тілінде жүзеге асуына байланысты. Ана тілі баланың өзін қоршаған әлемге енуіне, қоршаған мәдени кеңістіктің нағыз азаматы болуына көмектеседі

Сөйлеуді дамыту және ана тілін оқыту мәселесі біздің еліміз үшін ерекше маңызды әлеуметтік лингвистикалық өзекті жағдай болып табылады. Бүгінгі Қазақстандағы әлеуметтік лингвистикалық жағдай, әсіресе, балаларға қолжетімді ұлттық тілдің сөздік қоры пассивті сипатта болуымен ерекшеленеді.

Ұлттық тілде сөйлеуді дамытуға арналған зерттеулер Қазақстанда қазақ тілі бойынша белсенді сөздік қоры нашар балалар санының артқанын [16].

Мұндай отбасыларда балалар, негізінен, орыс тілінде сөйлесетінін ескерсек, ұлттық тілді ана тілі ретінде меңгеру туралы сөз қозғаудың қажеті жоқ [17].

Кезінде Л.С.Выготский аталған жағдайлардың салдарынан баланың сөйлеуін дамытуда үлкен қиындықтар туындайтынын ескертті: «тәрбие жағдайлары әр тілдің азды-көпті дербес қолдану аясын құруға... кепілдік бермесе, бала әртүрлі тіл жүйелерінің кездейсоқ араласуына берілгенде, екі тіл де хаотикалық араласқан кезде. «Қарапайым тілмен айтқанда, – деп атап өтті ғалым, – балалардың қостілділігі тәрбиенің жетекші ықпалынан тыс, өздігінен дамып, теріс нәтижелерге әкеледі». Л.С.Выготскийдің пікірінше, «білім берудің жетекші рөлі ешбір жерде балалардың сөйлеуінің бүкіл тағдыры мен балалардың интеллектуалды дамуы үшін балалар популяциясының қостілді немесе көптілділік жағдайларындағыдай шешуші мәнге ие болмайды» [18].

Бұл процестің қиындықтары: балалар бұрын меңгерген орыс тілінің әсерімен де, белгілі бір әлеуметтік және тілдік себептерге байланысты баланың психофизиологиялық дамуымен, ана тілін меңгерудегі өзекті мотивтердің жеткіліксіз болуымен де байланысты. Әлеуметтік себептер ретінде баланың мәдени тілдік ортасын атаймыз. Өйткені урбанизация себебінен қазақ отбасыларындағы балалар орыс тілін күнделікті және сағат сайын 24*7 үздіксіз, ал әдеби ұлттық тілді анда-санда естиді.

Қалыптасқан жағдай бойынша, баланы - ұлттық ана тілде, оның көркемдік, ең алдымен, фольклорлық туындыларының озық үлгілерімен таныстырудан бастау ұсынылады. Бұл шара - мектеп жасына дейінгі балаларды - ана тілінің шұраайлылығымен көркемдік деңгейде танысуға мүмкіндік береді және олардың туған тілде сөйлеуінің бастапқы сенсорлық негізін дамытуға ықпал етеді.

Қорытынды

Ғалымның еңбектерінде В. фон Гумбольдт әрбір тілде сол халықтың «ұлттық рухының» мөрі бар екенін және сонымен бірге тілдің өзі осы рухты қалыптастыруға қатысатынын атап көрсетеді. Демек, әр тіл әлемнің белгілі бір ұлттық бейнесін – әлемнің ерекше көзқарасын білдіреді, ал адамзат пен адам табиғатының бірлігі - біртұтас әмбебап тіл идеясын қажет етеді. В. фон Гумбольдттың пікірінше, тіл өзінің ерекше морфологиялық құрылымына, символдық сипатына, өкілдігіне байланысты ойды объективті етуге қабілетті. Әрбір ұлттық тіл әлемді көрудің белгілі бір тәсілі болып табылады, ол рудың, тайпаның, ұлттың ұжымдық санасын және жеке адамның дара санасын жалпы рулық психикалық кеңістікте, белгіленген арнада бағыттайды. Яғни, классик

ғалым В. фон Гумбольдт мәдениеттің дамуындағы тілдің белсенді рөлін негіздеп, ұлттық рухты қалыптастырушы ұлттық тіл екенін тұжырымдады.

Демек, халық ауыз әдебиеті шығармалары балалардың өз ана тілінің озық түрлерін меңгеруіне, олардың жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтармен танысуына ықпал етеді. Халық ауыз әдебиетінің жанды сөзі балалардың ой-өрісін, қиял-ғажайып ойларын, қоршаған дүние туралы түсініктерін дамытады, баланың жан-дүниесіне әсер етіп, оны халықтық сөйлеу атмосферасымен таныстырады, туған тілінің байлығына жақындатады, шындықтың әртүрлі аспектілеріне (табиғат әлемі, адам жасаған әлем, адамдар арасындағы қарым-қатынастар әлемі) қатысты эмоционалдық-құндылық қатынасты қалыптастырады. Көркем бейнелер, көркем мәтіннің нақты сөздері мен өрнектері балалардың тілге, ұлттық құндылықтарға деген сүйіспеншілігінің негізін қалайды, сол арқылы менталитетті қалыптастырады және нәтижесінде ұлттық мәдениетіміздің өкіліне айналдырады. Олай болса, балалардың ұлттық тілдің байлығын ауызша және ақындық шығармашылық шығармалар арқылы меңгеруі баланың жеке тұлға болып қалыптасуында, оның ұлттық мәдениетті бойына сіңіруінде, ұлттық сана-сезімін қалыптастыруда басты элемент болып табылады және маңызды рөл атқарады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Бориснёв С.В. Социология коммуникации: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. - С. 6.
- 2 Craig R.T. The Constitutive Metamodel: A 16-Year Review // Communication Theory. 2015. Vol. 25, is. 4. – P. 356–374.
- 3 Радченко О.А. Язык как мирозидание. Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства. Ч.1. – М., 1997.
- 4 Бурлак С. Происхождение языка: Факты, исследования, гипотезы. – М., 2021.
- 5 Виды коммуникации. Коммуникация как языковая проблема. <https://vjanetta.narod.ru>
- 6 Семиотическое знание о массовой коммуникации Умберто Эко <https://cyberleninka.ru>
- 7 Введение в теорию коммуникации. <https://mediaeducation.ucoz.ru>
- 8 Линейная модель коммуникации. <https://ru.wikipedia.org> › wiki ›
- 9 Dimpleby R., Burton G. More Than Words. An Introduction to Communication 1998.
- 10 Модели коммуникаций: Модель Шеннона-Уивера. <https://marketing-course.ru>
- 11 Лингвистическая концепция Фердинанда де Соссюра. <https://4brain.ru>
- 12 Идея научной коммуникации в проектах Г. В. Лейбница. <https://cyberleninka.ru> ›
- 13 Лингвофилософская концепция В. фон Гумбольдта. <https://culturolog.ru>
- 14 Волков Г.Н. Этнопедагогика / Г.Н. Волков - Чебоксары: Чувашское изд-во, 2004.
- 15 Постовалова В.И. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции Гумбольдта / В.И. Постовалова. – М., 1982.
- 16 <https://stud.kz> › referat › show

17 <https://qaz365.kz> >

18 Выготский, Л.С. Воображение и его развитие в детском возрасте // Собр. соч.: В 6 т. Т.2./ Л.С. Выготский. – М., 1982.

Transliteration

1 Borisnyov S. V. Sociologiya kommunikacii [Sociology of Communication]: Ucheb. posobie dlya vuzov. – М.: YUNITI-DANA. – S. 6

2 Craig R. T. The Constitutive Metamodel: A 16-Year Review // Communication Theory. 2015. Vol. 25, is. 4. - P. 356–374.

3 Radchenko O.A. Yazyk kak mirosozidanie. Lingvofilosofskaya koncepciya neogumbol'dtianstva [Language as World-Creation. The Linguo-Philosophical Concept of Neo-Humboldtianism]. CH.1. – М., 1997.

4 Burlak S. Proiskhozhdenie yazyka: Fakty, issledovaniya, gipotezy [Origin of Language: Facts, Research, Hypotheses]. – М., 2021.

5 Vidy kommunikacii. Kommunikaciya kak yazykovaya problema [Types of Communication. Communication as a Language Problem]. <https://vjanetta.narod.ru>

6 Semioticheskoe znanie o massovoj kommunikacii Umberto Eko [Semiotic Knowledge of Mass Communication by Umberto Eco]. <https://cyberleninka.ru>

7 Vvedenie v teoriyu kommunikacii [Introduction to Communication Theory]. <https://mediaeducation.ucoz.ru>

8 Linejnaya model' kommunikacii [Linear Communication Model]. <https://ru.wikipedia.org/wiki> >

9 Dimpleby R., Burton G. More Than Words. An Introduction to Communication 1998.

10 Modeli kommunikacij: Model' SHennona-Uivera [Communication Models: Shannon-Weaver Model]. <https://marketing-course.ru>

11 Lingvisticheskaya koncepciya Ferdinanda de Sossyura [Linguistic Concept of Ferdinand de Saussure]. <https://4brain.ru>

12 Ideya nauchnoj kommunikacii v proektah G. V. Lejbnica [The Idea of Scientific Communication in the Projects of G.V. Leibniz]. <https://cyberleninka.ru> >

13 Lingvofilosofskaya koncepciya V. fon Gumbol'dta [Linguistic and Philosophical Concept of W. von Humboldt]. <https://culturolog.ru>

14 Volkov G.N. Etnopedagogika [Ethnopedagogy] / G.N. Volkov - CHEboksary: CHuvashskoe izd-vo, 2004.

15 Postovalova V.I. Yazyk kak deyatel'nost' [Language as an Activity]. Opyt interpretacii koncepcii Gumbol'dta / V.I. Postovalova. - М., 1982.

16 <https://stud.kz> > referat > show

17 <https://qaz365.kz> >

18 Vygotskij, L.S. Voobrazhenie i ego razvitie v detskom vozraste [Imagination and its Development in Childhood] // Sobr. soch.: V 6 t. Т.2./ L.S. Vygotskij. – М., 1982.

Толымханова Г.А., Абдрасилова Г.З., Бейсенова С.Ж.

Языковая коммуникация как объект философского исследования

Аннотация: В статье проанализированы генезис и актуальные проблемы языковой коммуникации, сформировавшиеся на их основе научные направления.

В истории человечества философия выполняет особую миссию: определяет новаторские способы мышления, влияет на ценности, мотивирует личность духовно-

нравственному развитию, обосновывает значение разума и рационального познания и т.д. В век информационных обществ, в эпоху глобализации этот процесс происходит через глобальную сеть культурно-языковых кодов и сообщений. Новая научная парадигма «информационное общество», возникшая в XX веке, затрагивает социально-философскую картину мира наряду со сферой социогуманитарного образования, совершая в целом коммуникативный, языковой, риторический дискурсивный поворот, проникая в совокупность всех научных идей. При этом языковая коммуникация занимает решающее место в социальных и информационных теориях, так как процесс глобализации усиливает стремление к культурной самоидентификации, возрастает значение языковой коммуникации в социальной философии. Репрезентация социокультурных процессов в языковом общении, современные лингвистические парадигмы анализа языковых проблем, влияние информационного общества на языковое общение, а также положительное и отрицательное влияние процесса оцифровки на развитие языка, определение коммуникативных принципов и основных особенностей национального языка, расширение функции Государственного языка и повышение его государственного статуса главный вопрос, находящийся в центре внимания.

В эпоху развития информационного пространства и коммуникативных технологий, в связи с тем, что языковая коммуникация обладает самым широким спектром воздействия на человека и общество были рассмотрены вопросы рационального использования и оптимального понимания его методологических основ.

Ключевые слова: философия языка, языковая коммуникация, лингвизм, паралингвистика, языковая коммуникация, национальный дух, национальный язык.

Tolymkhanova G., Abdrasilova G., Beissenova S.Z

Language Communication as an Object of Philosophical Research

Abstract. The article analyzes the genesis and current problems of language communication, scientific directions formed on their basis.

In the history of mankind, philosophy has a special mission: it defines innovative ways of thinking, influences values, motivates the individual to spiritual and moral development, substantiates the importance of reason and rational knowledge, etc. In the age of information societies, in the era of globalization, this process occurs through a global network of cultural and linguistic codes and messages. The new scientific paradigm of the “information society” that emerged in the 20th century affects the socio-philosophical picture of the world along with the sphere of socio-humanitarian education, making a communicative, linguistic, rhetorical discursive turn as a whole, penetrating into the totality of all scientific ideas. At the same time, linguistic communication occupies a decisive place in social and information theories, since the process of globalization strengthens the desire for cultural self-identification, the importance of linguistic communication in social philosophy increases. Representation of socio-cultural processes in language communication, modern linguistic paradigms of language problem analysis, the influence of the information society on language communication, as well as the positive and negative impact of the digitalization process on language development, the definition of communicative principles and basic features, the expansion of the function of the State language and the increase of its state status are the main issues in the spotlight.

In the era of the development of information space and communication technologies, due to the fact that language communication has the widest range of impact on humans and society, the issues of rational use and optimal understanding of its methodological foundations were considered.

Key words: philosophy of language, language communication, linguistics, paralinguistics, language communication, state language, national spirit, national language.